

Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 4, Temmuz /July 2020, ss. 333-338.

Geliş Tarihi–Received Date: 07.03.2020 Kabul Tarihi–Accepted Date: 19.07.2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE
HARZEMŞAHLAR TARİHİ ÜZERİNE YENİ BİR METİN
MEHMET AKİF ERDOĞRU*

ÖZET

Şeyh Muhammed b. Yar Muhammed isimli Buharalı bir Nakşi şeyhi tarafından yazılmış *Tarih-i Selatin-i Tatar Han* isimli Arapça bir el yazması eserde Harzemşahlar tarihi üzerine küçük bir bölüm bulunmaktadır. Nakşi şeyhinin bu eseri ne zaman yazdığı bilinmiyor, ancak metinde geçen kimi ifadelerde metnin on yedinci yüzyıl başlarında istinsah edildiği anlaşılıyor. Müstensihinin ismi de belli değildir. Bugün elimizde tek nüsha olmak üzere müstensih kopyası Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. Eserin müellifi, Dünya İslam tarihini yazmayı denemiş, Mısır, Arabistan, Endülüs, Hindistan ve Türkistan gibi yerlerdeki İslam hanedanlarının kısa tarihini yazmıştır. Özellikle bu eser Hindistan İslam tarihi açısından değer taşır. Kronoloji, Babürlü sultanı Ekber dönemine kadar getirilmiştir. Kültür Bakanlığı'nın Yazma Eserler Kataloğunda kayıtlı bulunan eser her nasılsa ise şimdiye kadar tarihçilerin dikkatini çekmemiştir. Harzemşahlar tarihi açısından ele alındığında, bu metnin modern araştırmalarda zikredilmediği görülmektedir. Doğal olarak geç tarihli ve ikinci el bir kaynak olarak görüldüğünden mi yoksa bilinmediğinden mi zikredilmediği anlaşılamamaktadır. Biz bu yazımızda Harzemşahlar tarihi ile ilgili kısmı Arapçadan Türkçeye çevirerek yayımlıyoruz. Görüldüğü kadarıyla Harzemşahlar dönemi İslam tarihi açısından parlak bir dönem olarak gösterilmektedir. Bu dönemde çok sayıda İslamî kitap yazılmış ve İslam âlimleri sultanlar tarafından desteklenmiştir. Tarih metodolojisi açısından ikinci el olan bu metin de son sultan olarak Celaleddin Mengüburni b. Sultan Kutbüddin zikredilmektedir.

Anahtar kelimeler: Harzemşahlar, Harezm, Orta Asya, Buhara, Nakşi, Maveraünnehir,

A NEW TEXT ON THE HISTORY OF HARZEMSHAHS

ABSTRACT

We have an Arabic text on the history of Harzemshahs of Mawaraunnahr from 11th to 13 centuries. The author is Sheyh Muhammed b. Yar Muhammed b. Muhammed who was a Nakshibandiyye sheyh that was active in Bokhara at the end of the sixteenth century. The title of the text is as follows: *Tarih-i Selatin-i Tatar Han* (The History of Tartar Sultans). The text was probably prepared by him in Bokhara for Muslim students of Bokhara madrasas. He wrote a concise Islamic history of the world for their Muslim students. Now a chapter copied from it has been protected at the Library of Manuscripts of Konya in Turkey as the History of the Sultans of Tartar Khan. He briefly gives information about the sultans of Harizmshahs. As a second hand source, he also points the biographies of Muslim scholars, theologians, sufis and authors of that time such as Abu Said Marwazi, Sheyh Nacmaddin Daya, Sheyh Sayfaddin Baharzi, Imam Fahrürradı, Sheyh Burhanaddin Hawarizmi, Sheyh Feridüddin Attar and Sheyh Necmaddin Kubra. All of them were Sunni Muslims. In this paper, I translated the Arabic passages on Hawarizmshahiyye have been translated in Turkish. Although the passage is small, I think it is important and precious from the history of Hawarizmshahiyye point of view.

Key Words: Harzemshahs, Harzem, Central Asia, Bokhara, Naqshi, Mawaraunnahr.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, E-Posta: aerdogru@gmail.com.

Harzemşahiyyenin¹ Zikri²

İlki Nuş Tegin³ Garca⁴'dır. Sultan Melik Şah'ın⁵ memleketlerini intizam eden Bilge Tegin'in⁶ kölesidir. Bilge Tegin'in ölümünden sonra, o, *taştdâr*⁷ olarak, Sultan'a hizmet etmeye başladı. Sultan'ın *taş* hizmetine başladı. *Taşthâne* ismiyle Harizm malına göz dikti. Yine, *camehâne* olarak da Huzistan malına göz dikti. Buralar ona verildi. Bu beldeleri ele geçirdi. Nuş Tegin, Sultan Sancar'ın⁸ asrında, 491 yılında⁹ öldü. Sultan Sancar, onun oğlu Kutbüddin Muhammed'e¹⁰, Harzem'in idaresini ita etti ve ona Harzemşah diye bir lakap taktı. Bunun saltanatı bu tabaka ile bu tarihten itibaren başladı. İlki Kutbüddin b. Nuş Tegin Garca olup 521 yılında¹¹ vefat etti. Yerine Alaüddin Tekiş¹² b. İl Arslan¹³ 568 yılı Rebiyülahirin on ikinci gününde¹⁴ oturdu. Askerini Irak'a gönderdi. Selçukluları bastırdı. Hemedan'a kadar olan yerleri zapt etti. 596 yılı Ramazanının onuncu günü¹⁵ Harzemşah ile Nişabur arasında vefat etti. 562 senesinde¹⁶ *Muhaddis ve Ensâb*¹⁷ ve *Tarih-i Bağdad ve Merv*¹⁸ ve *Sem'an Tabakuhu min Temimî* kitaplarının yazarı Ebu Said Abdülkerim b. Ebu Bekir Es-Sem'anî El-Mervezî¹⁹ vefat etti. Bu tabaka tamam oldu. *Makamâtü'l-Hamidî* ve diğer kitapların yazarı Kadı Hamidüddin,²⁰ 559 yılında²¹ vefat etti. Bunun şair Enverî²² ile karşılıklı muhabbeti vardı. Şair Enverî 585 yılında²³ vefat etti ve Tebriz'de, Hakanlar Mezarı'na yakın Şairler Haziresinde (haziretü'ş-şuarâ) defin olundu. Onun Sultan Ahmed Hızruya²⁴ Kabristanlığı'na da defin olunduğu söylenir. *Mirsâdü'l-İbâd* kitabının yazarı Şeyh Necmeddin²⁵, 641

¹ Harzemşahlar Devleti (1097-1231).

² Şeyh Muhammed Nakşibendî, *Tarih-i Selâtin-i Tatar*, No. 692, Arapça. Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Mecmuanın içinde, yaprak: 1b-5b, Burdur Umumi Kütüphanesinden Konya Yazma Eserler Kütüphanesi'ne sonradan getirilmiştir. Kültür Bakanlığı Yazmalar Kataloğundaki mevcut tarih (kad temmet sabi-i Şaban sene erbaa ve elf mine'l-hicriyye / 7 Şaban 1004) yanlıştır. Yazmanın 1014 tarihli olduğu anlaşılıyor (tasalluta Baki Han b. Cami Sultan b. Ahat Abdullah Han teveffa fi sene erbaa, aşere ve elf/ 1014, yaprak: 4a).

³ Harizmşah hanedanının atası Garcalı Anuş Tegin (öl. 1097). Sultan Melikşah'ın taşdarı, sonra Harzem valisi. Sultan Muhammed Berkiyaruk, Anuş'un oğlunu, Harzem valisi olarak atadı. Prof. Aydın Taneri, Anuş Tegin'in, zümresi belli olmamakla beraber Türk olduğunu; F. Köprülü'nün onun Oğuzların Begdili şubesine mensup olduğunu yazdığını; Faruk Sümer'in, Garcistanlı bir Türk kölesi olduğunu kabul ettiğini; İ. Kafesoğlu'nun, Garcistanlı Türk bir köle olduğunu ama bunların çoğunun delilden yoksun faraziye olduğunu belirttiğini; Z. V. Togan'ın, onun Kalaç Türklerinden olma ihtimalini ileri sürdüğünü yazar. Bkz. Aydın Taneri, *Celaliüddin Harizmşah ve Zamani*, Ankara Kültür Bakanlığı, Ankara 1977.

⁴ Garca (günümüzde Kalça) Semerkand bölgesindedir. Bkz. V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz. H. D. Yıldız, Kervan yay., İstanbul 1981, s. 403.

⁵ Büyük Selçuklu hükümdarı (1072-1092), Ebü'l-Feth Celâlî'd-devle ve 'd-dîn Muizzü'd-dünyâ ve 'd-dîn Kasimü emîri'l-mü'minin Melikşâh b. Alparslan (ö. 485/1092). Bkz. Abdülkerim Özeydin, 'Melikşah', *DİA*, C. 29, İstanbul 2004, s. 54-57.

⁶ Barthold, Bilge Tegin'in veya Bilge Bey'in Selçuklu emirlerinden biri olduğunu; Anuş Tegin'i Garcistan'dan köle olarak satın aldığını, bu nedenle ona Garca lakabının verildiğini söyler. Bilge Tegin, bu erkek köleyi Melikşah'ın sarayına götürdü. O, Sultan'ın ibrikdârlığına kadar yükseldi. Sarayın ibrik masrafları için Harezim'in geliri ona havale edilmişti. Bu nedenle Harezim valisi unvanını da taşıyordu. Bkz. Barthold, *age*, s. 404.

⁷ İbrikdâr.

⁸ Son büyük Selçuklu hükümdarı (1118-1157). Ebü'l-Hâris es-Sultânü'l-a'zam Muizzü'd-dünyâ ve 'd-dîn Ahmed Sencer b. Melikşâh es-Selcûki bkz. Abdülkerim Özeydin, 'Sencer', *DİA*, C. 26, İstanbul 2009, s. 507.

⁹ 491/ 1098. Anuş Tegin'in ölüm tarihi diğer eserlerde zikredilmiyor.

¹⁰ Harizmşah Muhammed (1066-1097)

¹¹ 521/ 1127

¹² Harizmşah Tekiş (1172-1200)

¹³ Harizmşah İl Arslan (1156-1172)

¹⁴ 12 Rebiyülahir 568/ 1 Aralık 1172

¹⁵ 10 Ramazan 596/ 24 Haziran 1200

¹⁶ 562/ 1167

¹⁷ *El-Ensâb*; Müellifin en meşhur eseridir. 550 (1155) yılında Semerkant'ta yazılmaya başlanmış, kabilelerin nesebi yanında şehir, belde, ülke, mezhep ve meslek gibi mensubiyetler esas alarak hazırlanmıştır.

¹⁸ Yazarın zamanımıza ulaşmamış eserlerinden biridir.

¹⁹ Tarihçi ve hadis hâfızı Ebü Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'anî (ö. 562/1166) 1 Rebiyülevvel 562 (26 Aralık 1166) tarihinde vefat etti ve Sencezân Kabristanı'na defnedildi. Bkz. Mehmet Efendioğlu, 'Sem'anî, Abdülkerim b. Muhammed', *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 461.

²⁰ Ebü Bekir Hamidüddin Ömer b. Mahmûd el-Belhî (öl. 559/ 564), müellif 551'de (1156) yazmaya başladığı kitabını bir yıl içinde tamamlamış olmalıdır. Eser, yirmi dört konuyla ilgili yirmi üç makame ve bir hâtimedden meydana gelmektedir. Bkz. Tahsin Yazıcı, 'Makamât-ı Hamidî', *DİA*, C. 27, İstanbul 2003, s. 417.

²¹ 559/ 1164

²² Evhadüddin Muhammed b. Ali b. İshak (?-1168?), Selçuklular özellikle Sancar devrinin en büyük şairi. Önce Havarân'da doğduğu için Havarî mahlasını kullandı. Sultan Sancar'ın yanında bulundu, onun bazı seferlerine katıldı. Harizmşah Atsiz'a karşı yapılan bir seferde, Sultan Sancar'a eşlik etti. Sancar ve vezirleri için kasideler yazmıştır. Sancar'ın vezirleri Sadreddin Muhammed b. Farhrülmülk el-Muzafferî (öl. 511), Nasirüddin Mahmud b. Ebi Tevbe el-Mervezî (öl. 526), Nasirüddin Ebulfeth Tahir b. El-Muzaffer Fahrülmülk (öl. 548), Mecdüddin Ebulhasan İmrani (öl. 549) için kasideler yazmıştır. Kadı Ebubekr Hamidüddin Ömer b. Mahmud el-Mahmudî'nin *Makamat*'ında Enverî'nin bir medhiyesi vardır. Şairin ölüm tarihi tartışmalıdır. Ahmed Ateş, 563 yılını kabul eder. Ahmet Ateş, 'Enverî', *İA*, C. 4, İstanbul 1997, s. 279. Bu tarih metnimizdeki tarihle uyuşmaz

²³ 585/1189

²⁴ Ahmed Ateş, Devletşah'a dayanarak, onun mezarının Belh'te olduğunu ve Şeyh Ahmed Hızruya'nın mezarının yanında olduğunu yazar. Bkz. Ateş, *agm*, s. 280.

²⁵ Kübrevî şeyhi ve müfessir Ebü Bekr Necmüddin-i Dâye Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver el-Esedî er-Râzî (ö. 654/1256). Tam adı: *Mirsâdü'l-ibâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd*. Bu kitap, 825 (1422) yılında Karahisarlı Kâsım b. Muhammed tarafından *İrşâdü'l-mürîd ile'l-Murâd* adıyla Türkçe'ye tercüme edilip II. Murad'a ithaf edilmiştir. Bkz. Mehmet Okuyan, 'Necmeddin-i Dâye', *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 496.

yılında²⁶ vefat etti. 654 yılında²⁷ Cengiz Han vakası zamanında Rum'a (Anadolu) kaçtığı da söylenir.²⁸ Bağdat'ta vefat etti. Oradaki Şeyh Serî es-Sakatî²⁹ kabri civarında defin olundu. Şeyh Seyfeddin El-Baharzi³⁰, 576 yılında³¹ doğdu ve 645 yılında³² vefat etti. Buhara'da defin olundu. İmam Fahrürrazi,³³ *Kitâbu Hadâikü'l-Envâr fi Sittin A'lim*³⁴ isimli kitabını Alaüddin Tekiş adına yazdı. İmam Razî, 606 yılında³⁵ vefat etti ve Herat'ın Hıyabat'ta defnolundu. *İzahı Makâmâtî'l-Harîrî Fi Harezem* kitabının yazarı Şeyh Burhaneddin Muhammed Mutarrizi'l-Harezmî,³⁶ Sultan Kutbüddin b. Tekiş zamanında, 610 yılında³⁷ vefat etti. Şeyh Mecdüddin El-Bağdâdî³⁸, sultanın validesine âşık olması suçlamasıyla 613 yılında³⁹ öldürüldü. 627 senesinde⁴⁰ Şeyh Ferîdüddin Attar⁴¹ Nişaburî, Nişabur'daki katliamda öldürüldü. 617 yılında⁴² Şeyh Necmeddin Kübra Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah El-Hivekî,⁴³ Moğol askerleri tarafından katledildi. Bunların sonuncusu Sultan Celâleddin Mengüburnî⁴⁴ b. Sultan Kutbüddin'dir.

²⁶ 641/1244

²⁷ 654/1256

²⁸ Onun Anadolu'ya geldiği kesinleşiyor. 'Şeyh Necmeddin, bir yıl Hemedan'da kaldıktan sonra Anadolu'ya hicret etmeyi uygun bulup Erbil ve Diyarbekir yoluyla Anadolu'ya geçti. Malatya'da Halife Nâsır-Lidînillâh'ın danışmanı Şeyh Şehâbeddin es-Sühreverdî ile tanıştı ve kendisinden Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'a sunulmak üzere bir tavsiye mektubu aldı. 618 Ramazanında (Kasım 1221) Kayseri'ye ulaştı. Ünlü eseri *Mirşâdî'l-ibâd*'ı 620'de (1223) Sivas'ta Alâeddin Keykubad'a takdim etti. Abdurrahman Câmî, onun Konya'da Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve Sadreddin Konevî ile görüştüğünü²⁹ belirtir Bkz. Okuyan, *agm*, s. 497.

²⁹ Ebü'l-Hasen Serî b. el-Mugallis es-Sakatî (ö. 251/865), Bağdatlı ilk sofilerden. Bkz. Süleyman Uludağ, 'Serî es-Sakatî, *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 564.

³⁰ Mutasavvıf ve Kübreviyye tarikatının Bâharziyye kolunun kurucusu Seyfüddin Saîd b. el-Mutahhar b. Saîd el-Bâharzî (ö. 659/1261) 'Cuci'nin oğlu Berke kendisini Buhara'da ziyaret etmiş ve onun telkinleriyle Müslüman olmuştu. Mengü Kaan'ın annesi Sirkutay Bigi Buhara'da yaptırdığı medresenin idaresini Şeyh Bâharzî'ye bıraktı, ayrıca birkaç köyün gelirini buraya vakfetti. Altın Orda Hükümdarı Batu Han, kendisi Müslüman olmadığı halde kardeşi Emir Berke'nin şeyhin irşadiyle Müslüman ve ona mürit olmasından memnun kalmıştı. Bazı menkıbelere göre Batu Han ile Hülâgu Han da onun vasıtasıyla Müslüman olmuşlar, ancak bunu gizli tutmuşlardı. Bkz. Süleyman Uludağ, 'Baharzi Seyfeddin', *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 474.

³¹ 576/1181

³² 645/1248

³³ Kelâm, felsefe, tefsir ve usûl-i fıkıh alanlarına dair çalışmalarıyla tanınan Eş'arî âlimi Ebü Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210). Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, 'Fahreddin er-Razi', *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 89. Fahrüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer er-Razi (606/1210), *Camii'l-ulûm* isimli ansiklopedik eserini Harezmsah Tekiş için yazmıştı. Bu büyük bilgin ve filozof, Harzemşahların sarayında ikamet ederdi. Bkz. Barthold, *age*, s. 43,525.

³⁴ *Hadâikül-envâr fi hakâiki'l-esrâr: Câmi'u'l-'ulûm*'a yapılan ilâvelerle ortaya çıkan bu Farsça eserin çeşitli yazma nüshaları vardır (Y. Ş. Yavuz).

³⁵ 606/1210

³⁶ Arap dili ve edebiyatı âlimi, sözlükçü. Ebü'l-Feth Burhânüddin Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarrizî el-Hârizmî (ö. 610/1213) el-İzâh şerhu Makâmâtî'l-Harîrî. Bkz. M. Sadi Çögenli, 'Mutarrizi', *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 375.

³⁷ 610/1214

³⁸ Kübreviyye tarikatı şeyhi Ebü Saîd Mecdüddin Şeref b. Müeyyed b. Ebi'l-feth el-Bağdâdî (ö. 616/1219 ?) Hamdullah el-Müstevfi, Hârizm'de Mecdüddin'in vaazlarını takip edenler arasında sultanın annesinin de bulunduğu belirtilen bu kadının zaman zaman şeyhi ziyarete ettiğini, bunu fırsat bilen bazı kötü niyetli kimselerin, sarhoş olduğu bir sırada Sultan Alâeddin Muhammed'e annesinin Hanefî mezhebine göre şeyhle evlendiğini söylediğini, sinirlerine hâkim olamayan sultanın şeyhin nehirde boğdurulmasını emrettiğini ve Mecdüddin'in bu emir üzerine öldürüldüğünü kaydeder. Bkz. Reşat Öngören, 'Mecdüddin el-Bağdâdî', *DİA*, C. 28, İstanbul 2003, s. 231. Barthold, Harizmşah Muhammed'in ani bir öfke ile 1216'da Bağdâdî'yi idam ettirdiğini, ulamanın bu katilden dolayı onu affetmediğini yazar. Bkz. Barthold, *age*, s. 46, 463-368. F. Köprülü, Bağdâdî'nin, Necmeddin Kübra'nın (540-618) öğrencisi olduğunu, Kübrevî tarikatının kurucusu olarak bundan başka öğrencilerinin de olduğunu yazar. Öğrencisinin öldürülmesinden sonra N. Kübra, Harizmşah Muhammed'e karşı olumsuz bir tavır almıştır. Terken Hatun ile umumi efkâr, Kübra'dan yana tavır takınmıştır. Terken Hatun, Bağdâdî'yi himaye etmişti. Bağdâdî, *şeyhül-şüyuh* unvanını da taşıyordu. Bkz. F. Köprülü, 'Harizmşahlar', *İA*, C. 5, İstanbul 1987, s. 286-87.

³⁹ 613/1216

⁴⁰ 627/1230

⁴¹ İranlı meşhur şair ve mutasavvıf Ebü Hâmid Ferîdüddin Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nisâbüfî (ö. 618/1221). Bkz. M. Nazif Şahinoğlu, 'Attar, Feridun', *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 95-96.

⁴² 617/1220

⁴³ Kübreviyye tarikatının kurucusu Ebü'l-Cennâb Necmüddin-i Kübrâ Ahmed b. Ömer el-Hivekî el-Hârizmî (ö. 618/1221). Necmeddin-i Kübrâ, 580'de (1184) Hârizm'e döndükten sonra hayatını sayılarının altmış kadar olduğu kaydedilen müridlerin terbiyesine vakfetti. Mecdüddin el-Bağdâdî, Necmeddin-i Dâye, Radyüddin Ali Lala, Sa'deddin-i Hammûye, Cemâleddin-i Cîfî, Baba Kemâl-i Cendî ve Seyfeddin-i Bâharzî önde gelen müritleri arasında zikredilir. Gürgenç'in (Köhne Ürgenç) dışında Necmeddin-i Kübrâ'ya atfedilen bir kabir ve onun adına tesis edilmiş bir zâviye günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Bkz. Hamid Algar, 'Necmeddin-i Kübra', *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 498-500. Cend ile Harezem arasında yer alan Buğaydîd/ Bağdad/ Bağdâdek isimli köyde doğdu. Baherzi'nin hocası, sofilerin üstadı Necmeddin Kübra, Moğollara karşı Gürgenç ve Buhara müdafaasında şehit olmuştur. Moğollar Gürgenç'i ele geçince Şeyh Necmeddin Kübra'nın türbesi yıkılmadan kalmıştır. Bkz. Barthold, *age*, s. 67, 534, 580.

⁴⁴ Harizmşahlar Devleti'nin son hükümdarı (1220-1231). Bkz. Aydın Taneri, 'Celâleddin Harizmşah', *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 248-250. F. Köprülü, bunun ismini Celâleddin Mengübirdi olarak yazıyor. Moğolların, Harezem'e yaklaştıklarını haber alınca, Horasan'a kaçtı. Zira burada Humar Tigin isimli bir komutan sultanlığını ilan etti. Bazı Türk komutanlar Mengübirdi'nin Harezem'de vâliatlığını kabul etmediler. 1221'de Ürgenç ve Gürgenç, Moğolların eline düştü. Batya doğru yayılan Moğol istilasını geciktirmeyi başarmıştır. Bu sultan ile Harizmşahlar Devleti'ni sona ermiştir. 1230'da Selçuklu sultanı I. Alaeddin Keykubad'a yenilmesiyle, Erzincan ve Erzurum bölgesi Selçukluların eline, Diyarbakır bölgesi de Eyyubilerin eline geçmiştir. 1231'de ölümüyle, onun komutasındaki *Kanglı-Kıpçak kabileleri*, Selçuklular ve Eyyubilerin hizmetine girdiler. *Kırhan* isimli biri, bu kabilelere reis olmuştur. Keykubad 1233'te Ahlat'ı Eyyubi Melik Arslan'dan alınca bu Harizm aşiretlerini kendi hizmetine almıştır. Bunlardan Kırhan'a Erzincan, Berke Hana Amasya, Güçlü Hana Larende, Yağan Doğdu Han'a Niğde, iktâ olarak verilmiştir. II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Kırhan'ı tutuklayarak Zamantı kalesinde hapsetti. Bunun üzerine Haremlilerin çoğu Eyyubilerin hizmetine girdi. Bunlar Muhammed Berke Han b. Devletşah'ın reisliğinde Diyar'ı Mudar'da yerleştirildiler. Babailer, Harizmlileri de isyana davet ettiler. 1245 Hums hezimetine kadar Suriye'de epey faal rol oynadılar. Anadolu'dan

SONUÇ

Elimizdeki Arapça metinde, Harzemşahların atasının Garcalı Nuş Tegin olduğu ifade edilerek, Kutbüddin Muhammed, İl Arslan, Alaüddin Tekiş ve Celalüddin Harizmşah olmak üzere dört sultan, Harezmsah sultanı olarak yazılmıştır ama Atsız'dan (1128-1156) söz edilmemiştir. Bu durum nasıl yorumlanabilir? Selçuklu sultanı Sancar'ın, Harezmsah Kutbüddin Muhammed'in ölümünden sonra, onun oğlu Alaüddin Atsız'ı, Harezm valisi olarak tayin ettiği bilinmektedir. Müellifin, Atsız ile bilgiyi bilmediğinden mi, yoksa Atsız'ı Harzemşah sultanı olarak görmek istemediğinden mi onu yazmadığını bilmiyoruz. Sünni bir tarihçi olan Şeyh Muhammed'in, Sünni olmayan sultanları eserine almadığını biliyoruz. Ama bu konuda eserinde hiçbir şey söylememektedir. Harzemşahlar ile ilgili bilgi veren diğer kaynaklarda, Beyhaki, Vatvat, Ravendi, Cüzcani ve Cüveyni gibi kaynak eserlerde Atsız'dan söz edildiğini biliyoruz. Bu durumda bu metnin eksik olduğunu ileri sürebiliriz. Bu metnin diğer önemli bir tarafı da Harzemşahlar döneminde Maverâünnehr'de yetişmiş İslam âlimleri üzerine de bilgiler verilmesidir. Harzemşahların yıkılmasıyla çok sayıda âlim, mutasavvıf himayeden mahrum kalmışlardır. İlim ve edebiyat hayatı, sona ermiştir (merhum Prof. Aydın Taneri'nin görüşü). Elimizdeki metin sekiz ünlü âlim, mutasavvıf ve şeyhin biyografisi açısından da önem taşır. Necmeddin Kübra, Feridüddin Attar, Burhaneddin Harezmi, Fahrürrazi, Seyfeddin Baharzi, Necmeddin Daye, Kadı Hamidüddin ve Ebu Said Mervezi hakkında bilgi veriliyor ki bu bilgiler fevkalade değerlidir.

KAYNAKÇA

I-YAZMA ESER (ARAPÇA)

Şeyh Muhammed Nakşibendî, *Tarih-i Selâtin-i Tatar Han*, No. 692, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Mecmuanın içinde, yaprak: 14a,

II-BASILILIK ESERLER

ALGAR, Hamid, 'Necmeddin-i Kübra', *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 498-500.

ATEŞ, Ahmet, 'Enverî', *İA*, C. 4, İstanbul 1997, s. 278-281.

BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Kervan Yayınları., Haz. H. D. Yıldız, İstanbul 1981.

ÇÖGENLİ, M. Sadi, 'Mutarrizi', *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 375-377.

EFENDİOĞLU, Mehmet, 'Sem'anî, Abdülkerîm b. Muhammed', *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 461-462.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Harizmşahlar Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

KÖPRÜLÜ, F., 'Harizmşahlar', *İA*, C. 5, İstanbul 1987, s. 265-296.

OKUYAN, Mehmet, 'Necmeddin-i Daye', *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 496-497.

ÖNGÖREN, Reşat, 'Mecdüddin el-Bağdadi', *DİA*, C. 28, İstanbul 2003, s. 230-231.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, 'Melikşah', *DİA*, C. 29, İstanbul 2004, s. 54-57.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, 'Sencer', *DİA*, C. 26, İstanbul 2009, s. 507-511.

ŞAHİNOĞLU, M. Nazif, 'Attar, Feridun', *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 95-96.

TANERİ, Aydın, Celaleddin Harizmşah, *DİA*, C. 7, İstanbul 1993, s. 248-250.

TANERİ, Aydın, *Celalüddin Harizmşah ve Zamani*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977.

ULUDAĞ, Süleyman, 'Serî es-Sakatî', *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 564-465.

kaçmayan bazı küçük Harizm aşiretleri ise özellikle Manisa civarında köyler kurdular ve Saruhan Beyin maiyetinde yaşamaya devam ettiler. Bkz. F. Köprülü, 'Harizmşahlar', *İA*, C. 5, İstanbul 1987, s. 292.

- ULUDAĞ, Süleyman, 'Baharzi Seyfeddin', *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 474-475.
YAVUZ, Yusuf Şevki, 'Fahredden er-Razî', *DİA*, C. 12, İstanbul 1995, s. 89-95.
YAZICI, Tahsin, 'Makamat-ı Hamidi', *DİA*, C. 27, İstanbul 2003, s. 417.

